

CÉSSAR Á CATALUNYA ¹

(EPISSODI HISTÓRICH-MILITAR DE LA DOMINACIÓ ROMANA.)

Al Sr. D. Joan Canal.

LA república romana caminava á passos aggantats á son fi. Las antigas lluytas de classe que la mantenian en constant activitat habian dejenerat desde 'l moment que personificaren las duas tendencias que 's dividian la opinió homes com Sila y Mario en un principi, com Pompeyo y Crasso més tart, homes que disputaren lo favor del poble y acabaren per aufegar sas generosas aspiracions, á forsa de venjansas y de orgias. Pero á més d'aixó

(1) Vagant en altre temps pels encontors de Tarragona, prop d'aquellas murallas que assentadas sobre ciclópeos rochs son lo mut testimoni del esfors romá, trobaba mon esperit especial delectació associant á las impresions produidas per las ruinas de sas antigas fábricas lo recort de las grandesas y decadencias de un poble poderós. A la vista d'aquella ciutat que fou l' empori de la civilisació

altra causa de aquesta decadencia estava en las guerras constantment sostingudas en lo exterior, guerras que portaren, com sol succehir ab totas las conquistas, la corrupció y 'ls vicis de imperis y civilisacions caducas, y, lo que es encara pitjor, lo despotisme dels generals que al frente de sas tropas, dominadors de reys y de pobles, se consideravan com árbitres dels destinos de la República. Y veus aquí per quins dos camins, ben diferents, es cert, pero que condudian al mateix punt, Roma arribá á caure en la dominació de un sol home, es á dir, com va arribar al *cesarisme*, fi natural á que portan las discordias civils y las conquistas ecseessivas.

Pacificada Espanya per los tinents de Pompeyo, aquest llatina en la península, germinaban poderosament en mí, las mil ideas que asobre aquesta civilisació habia recullit en lo constant estudi de la historia antigua, y 'm forjava un mon imaginari poblat per aquella dominadora rassa que feu de nostra patria la provincia favorita del imperi, derramant prodigament en ella sos tresors y sa sanch. L' aspecte de aquell lloch desert y abandonat hont avuy encar s' admiran los restos del acueducte, aquellas llargas y uniformes cortinas de pedra, entre cuals junturas penjan frescas garlandas de herba y buscan los aucells un niu segur, las dostrosadas lápidas y 'ls relleus que mans cuidadosas conservaren embutis á las parets, contribuian á fixar més aquellas impresions. Y cuan plena l' ánima de tristos pensaments, abstret y melancólich me deturaba al peu de las torres que flanquejan las murallas, si 'l sol ponent banyaba ab sa llum desmayada las ennegridas masses, ahont ni 'l temps ha sigut bastant poderós per deixarhi sas petxadas, y las campanas daban als aires sas notas vibradoras y pausadas, sentia dintre de mon cor aqueixas veus poderosas del passat que ab tanta elocuencia 'ns parlan de las grandesas perdudas y de las passadas glorias. Associanthi'ls propis infortunis y esperansas, miraba en la historia una elocuent llió per la mateixa vida, llió que per desgracia no molts comprenen y senten!

L' estudi de la civilisació romana imposantse á mon ánimo ab desconeguda forsa, me va induir á perfeccionar mos escassos coneixements; y despres d' haber considerat aquella baix los punts de vista *polítich-social y artístich y literari*, vaig volguer apreciarla per un altra no menys interesant concepte, cual era 'l *militar*. Fruyt d' aquest ultim estudi, es lo sensill fragment histórich que avuy ofereixo ab lo títol de *Céssar á Catalunya*.

general que desde la mort de Sila quedá duenyo del poder, com á genuí representant de la victoria y de la forsa, en unió del opulent Crasso, comensá á inclinarse envers l' element ecuestre y popular, buscant en ells un favor que fos segura garantia per sos ambiciosos projectes. Los excessos de la guerra civil, y sas brillants victorias y conquistas, qual número avuy nos semblaria increible, semblavan en veritat afavorir al omnipotent general, si un altre geni extraordinari y com ell ambiciós no hagués surgit d'entre 'ls tumults de la guerra, per ser una personificació més acabada del tribuno y del general, la expresió més perfecta de la elocuencia y la victoria qu' era com á dir de la cultura y de la dominació romana. Y aquest home fou César, elevat per ell primer á tribuno, despres á cónsul y á triunviro. César era 'l tipo perfecte del polítich y del militar. Gran en los seus defectes com en los seus vicis, prudent y astut, hábil y diligent, elocuent y valerós, derrotxador ab lo poble, magnánim y senzill ab los soldats, manejá á la vegada tres armas poderosas: los diners que no tenia y la elocuencia y la espasa, en las qu' era mestre. Lo talent, la forsa y 'ls dinés, son y serán sempre la palanca més poderosa per conmourer als pobles. Y César comensá derrotxant en festas per halagar al poble, apesar de que los deutes lo tenian agoviat, y pronunciant brillants oracions que li atragueren per un altre concepte lo favor popular. Tot aixó no era prou per rivalisar ab Pompeyo y la guerra de las Galias ahont manejá indistintament la ploma y la espasa fou lo coronament de sos projectes: desde aquell moment lo vot del exércit fou ja seu.

Quan despres de dominar als Galos, César torná 'ls ulls envers Roma, en la que per sota má no deixavan de influir sos partidaris, la divisió de sos colegas, la mort de Crasso, 'ls disturbis polítichs y 'ls desasserts y l' orgull de Pompeyo, li indicá era ja la hora de passar lo Rubicon. Y sense vacilar entre 'l temor y la esperansa va arribar portat per la fortuna á Roma, fentse ja senyor de tota

la Italia. Pompeyo entretant després de abandonar la Península, va creures superior á son rival reunint á sas ordres totes las forsas navals de la república. Pero en aquest plan que no podia ser més descabellat se retratava perfectament lo desconcert que de ell s' havia apoderat (1). Es indubtable que sa estrella s' eclipsava; puig á voltas la fortuna traheix per la confiança á ne 'ls mateixos á qui un dia afavorí, y si exemples elocuentes 'ns ofereix la historia, es un d' aquestos lo del home omnipotent y victoriós que contant ab la confiança de un poble y de un exèrcit abandona sense combatre lo poder á son rival, y pert fama, poder y vida de un modo incomprendible, trist y obscur. Farsalia fou l' epílech de una vida de triumfos, l' epissodi sangrent y memorable en que's disputaren dos ambiciosos la dominació d' un poble; y 'l poeta espanyol que va celebrar-la en sos versos, cantava l' imperi d' un home, sustituhint al imperi de las lleys y acabant ab la república romana.

Dins d' aquest quadro històrich trassat á grans rasgos hi entra l' epissodi de la vinguda de Cèssar á Espanya, anterior á la batalla de Farsalia, es á dir, quant després de somesa Italia, 'ls tinents de Pompeyo que tenian dominada nostra Península constituhan pel vencedor de las Galias un serio perill.

Va esser lo primer desvel de Cèssar després d' haverse apoderat d' Italia ferse duenyo de la nostra Península, subjecta al partit de Pompeyo y manada per los tinents d' aquell, Afrani, Varron y Petreyo. Lo primer habia adquirit certa reputació quan las guerras de Sertori, distingintse per sa feresa en lo siti de Calahorra, qual ciutat va reduhir á runas, y Ciceron lo considerava com un dels esperts generals de la República. Grans podian esser sos títols, més aquesta campanya bastava per acabar ab sa

(1) Ciceron, va dir ab fundada rahó: «que havia sortit del port sense timó, en mitj de terrible tempestat.»

reputació militar: en quant a Varron y Petreyo eran considerats com a gefes de certa capacitat y práctica.

Afrani ab tres legions manaba la Espanya citerior, Petreyo ab dos desde la Serra de Cazorla fins lo Guadiana, y Varró ab altres dos legions desde 'l Guadiana al territori dels Vetons y llusitans (1). Lo plan acordat entre aquestos tres llegats de Pompeyo va esser que Petreyo ab sas tropas, anés a juntarse ab Afrani, y Varró ab sas llegions prengué a son càrrech la defensa de la Espanya ulterior, y després de reunir Afrani y Petreyo en sas respectivas comarcas forsas y socorros de tot género, varen resoldrer obrir la campanya a Lleyda.

«Tres eran diu lo mateix César, las legions d'Afrani, dos las de Petreyo, sense contar 80 cohorts de soldats espanyols, los de la Espanya citerior ab escuts y'ls de la ulterior ab adargas y uns 5000 caballs de una y altra provincia. César habia enviat devant de ell sas llegions a Espanya y de tropas auxiliars 6000 infants y 3000 caballs que li habian servit en las guerras passadas, sens contar altres tans escullits per sa ma a la Galia. Entre aquestos venia la flór de la Aquitania y de las montanyas confinants ab la provincia romana. Com corrés la remor de que Pompeyo pensaba passar ab sas llegions a Espanya per la Mauritania, y que vindria molt aviat, va pendre diner prestat dels tribuns y centurions y 'l distribuí entre los soldats, ab lo cual va lograr dos cosas: empenyar en son partit als oficials per lo emprerit fet y guanyarse la voluntad del soldat ab lo donatiu.»

César, coneixedor perfecte del estat de las cosas en aquesta provincia, molt afecte als pompeyans y en cuals exercits s'hi contaban sos braus indígenas, va comensar per ordenar a sos tinents Fabi y Treboni que ab sas legions emprenduessen la marcha sobre Catalunya, cual moviment efectuaren, arribant lo primer aprop de Lleyda y campant en la confluencia del Segre y 'l Cinca sense haber sigut

(1) Portuguesos.

molestat per l' enemich, cosa per cert bastant rara, puig los *ausitans* (habitans de Girona y Vich) eran en un tot adictes á Pompeyo y contaban en sas filas á parents y amichs. Mes estranyesa causa 'l que, ja establert prop del Segre aixecá dos ponts sobre del riu, ab l' objecte de comunicar sas dos marges, edificantlos á distancia de quatre mil passos l' un del altre, sense esser molestat de Afrani; qui segons sembla va establir son camp á la esquerra del riu, contentanse ab fortificarse en ell (1).

(1) «Respecte á la situació de aquest campament y del pont que en aquella época hi havia á Lleyda, diu lo general Infante, están poch acordes los escriptors nacionals y extranjers, y nosaltres nos valguerem del Sr. D. Pascual Madoz, qui obtingué del diputat provincial D. Manel Ferrer las següents eruditas noticias.

«..... Lo pont actual sens dupte algun fou construit en 1331 sobre 'ls fonaments del romá, los quals se deixan veure á flor d' aigua. En la época de las guerras civils de Céssar y Pompeyo tenia Lleyda pont de pedra sobre 'l Segre. Aixís ho diu lo poeta Lucano en lo llibre IV de *bello civili*..... *placidis praelabitur undis hesperios inter Sicoris non ultimun amnes, saxem injenti quem pons amplectetur arem hiberus passurus aquas.*» Lo P. Lacanal en sa Espanya sagrada, seguint la opinió del anticuari Pujadas, es de parér que 'l pont que fou testimoni de las guerras de Céssar no estava situat en lo punt que l' actual; y sí á 200 passos del cap de pont, aprop del arruinat convent d' agustins. Se funda en que en aquell paratje existeixen vestigis d' un pont antich que en l' any 1535 conservaba quatre archs cuberts de terra, y afegeix: «Que un dels moviments que feu Céssar ab part de son exérsit per pendre l' altura que mediaba entre 'ls campaments y la ciutat tenia per objecte impossibilitar la comunicació que tenia 'l campament enemich ab lo pont y la plassa, lo que fora imposible si 'l pont hagués ocupat lo lloch que are té.» La opinió de tan respectables autors es molt autorisada, y es molt atreviment lo tractar de corretjirla. No puch estar apesar de tot, d'acort ab aquells senyors, puig en mon concepte es de molt mes pes lo que diu lo mateix Julio Céssar en sos comentaris (Lib. I cap. 20), ahont després de referir la arribada al campament de son tinent Fabi, nos diu que «al següent dia va marchar sobre Lleyda, asentá son camp á la vista dels d' Afrani y 'l va fortificar ab un fosso de quinse peus. Afegeix que, entre la ciutat y l' immediat coll, ahont tenian los Pompeyans son campament (es lo coll anomenat Gardeny), existeix un plá com de 200 passos y casi be en son centre una petita eminencia. Céssar va preveure

En aquesta primera part de las operacions, desde luego ocorre preguntar ¿Perqué Pompeyo, coneixedor de las cosas de la República, vista la actitud de Céssar no's va posar d'acort ab sos delegats militars á las provincias per prevenir un cop de má? ¿Va ser orgull ó pusilanimitat, confiança ó desconcert? Sense coneixer gaire l' art militar se compren que Céssar al pasar lo Rubicon va deixar casi abandonadas las Galias, y aquesta era la ocasió per que

que apoderantse y fortificant aquell paratje, com que s' interposaba entre la ciutat, lo pont y 'l campament pompeyá, impediria las comunicacions y abast que Afrani rebia desde Lleyda» No 's despren pues de aquestas paraulas que 's tractés de interposarse entre la ciutat y lo pont, com suposan los Srs. Pujadas y Lacanal, sinó de impedir las comunicacions dels pompeyans ab Lleyda y 'l pont, per lo qual era accidental que lo pont estigués mes ó menys aprop de la ciutat, puig Afrani dominaba tota la ribera esquerra del Segre y l' exércit de Céssar maniobraba sobre la dreta, impossibilitat de passar lo riu; tan es així que va arribá al extrem de pereixer de fam per falta de queviures. Basta inspeccionar lo terreno que 'ns descriu Céssar ab tan perfecta minuciositat per convencers de la certesa d' aquesta opinió. Lo coll que va tractar de pendre y fortificar se troba á uns 150 passos de la ciutat per l'angul mes sortit de sas murallas y á uns 200 passos del camí real, que es la única comunicació que existeix entre la ciutat y 'l coll ahont se trovaban los pompeyans; per consecuencia, li era molt fácil á Céssar dominar lo camí, impedir l' abast y fer inútil la ventatja de la possessió del pont per part dels pompeyans, y 'ls acopis de tot género de municions que Afrani tenia á Lleyda, qual ciutat fortificada estava en son favor. La rápida corrent del Segre y sas furiosas avingudas y la mena de terreno que atravessa devant de Lleyda, son altres tantas causas que poden haber influít en la mutació de son *alvéolo*. Aixís com en l' any 1331 lo va variar y s' acostá á la ciutat, després de haber arruinat lo pont, deixantlo en sech é inservible, ab igual rahó en época anterior podia haber abandonat son llit que després va recobrar, y l' antich pont romá que está immediat á la ciutat, aprofitantse en la última reedificació los antichs fonaments, avuy encara solidíssims.» Lo que deixém copiat proba que 'l pont de que era duenyo Afrani, estava en lo mateix lloch que 'l que existeix avuy y que 'l campament dels pompeyans distaba mol poch de la plassa, es á dir, se trobaba en un lloch ventatjós que Mr. Guis-chard, ajudant del Gran Frederich de Prusia, anomená Sardem, y que no duptém es lo coll á que el Sr. Ferrer doná lo nom de Gardeny.» (*Revista Militar*.—1847.)

Afrani que tenia á sa devoció la Tarraconense, caigués sobre ellas, ó avansés envers lo Pirineo per deturar los moviments de Fabio: las líneas militars que ofereix Catalunya, son territori escabrós, l' afecte de sos habitants á la causa que defenia, y 'l mateix teatro de sas operacions aprop de Lleyda condempnan á primera vista al general Pompeyo. Pero Afrani sembla que va seguir á Espanya la mateixa línea de conducta que Pompeyo á Italia y en ell també poden aplicárseli las paraulas que respecte al primer va dir lo mes gran dels oradors llatins, «May s'ha vist tanta pusilanimitat, ni tan poca previsió.»

Lo temor de que Pompeyo que contaba ab las forsas marítimas de la República efectués un desembarch á las platjas catalanas, va obligar á Céssar á reunir-se ab Fabio, per dirigir-se sobre Lleyda. Y á la veritat sembla incomprendible la confiança en que vivian dels tinents de Pompeyo, aixis com la apatia de aquest en no haberli donat á bon temps compte del estat dels assumtos politichs-militars de la República. Lo cert es que Céssar va arribar á Ampurias dirijint-se ab noucents caballs molt prop del mateix campament de Afrani sens que aquest sen adonés. Ans que ell va arribar un convoy al campament romá sense que ningú li posés serios obstacles, puig si bé Afrani lo va atacar á las marges del Segre 'l triunfo no pogué esser complert per la impetuositat ab que ho va efectuar la caballeria pompeyana.

Al arribar Cessar als reals romans, y després de haber fet reedificar de nit lo pont, destruit per una tempestat, ell mateix, habent estudiat el terreno dels encontorns y deixat per la defensa del pont y del camp sis cohorts, ordená al dia següent son exercit en tres columnas, y prenent lo camí de Lleyda, sols se detingué devant lo camp de Afrani. Allí presentá la batalla al pompeyá, pero aquet se va limitar á fer una demostració de sas forsas, al peu de las trincheras, vist lo cual Céssar va determinar armar son camp. Tres dias va estar Céssar en expectativa, bé que no per aixó va deixar de pertrechar son camp, pero com-

prenent la importancia de apoderarse del coll que entre 'l que estaban acampats Afrani y Petreyo y la ciutat, hi havia, per impedí las comunicacions, lo va decidir á treurer tres llegions que varen allí lluitar ab los pompeyans, obligant-las á retrocedir. La manera de combatre dels soldats, de Afrani y Petreyo, sembla que en un principi va desconcertar á las llegions de Céssar, acostumadas á las formacions rigidas, bé lineals ó compactes (I). «Arremetian, diu

(i) La formació del exércit romá, bé fos per *manípuls*, bé por *cohortes*, segons la reforma introduhida per Mario, venia á constituir respectivament tres líneas ó duas de las que formaban part *hastatos*, *princeps* y *triaris*, secundats per *velites* que iniciaban l'atach ó reforsaban lo contingent ó bé 'ls mateixos elements distribuïts per igual en las cohortes.

Lo *manípul* era un rectángul de 10 homes de fondo per 12 ó 6 de frente, compost de 120 soldats en las dos primeras líneas y de 60 en la tercera.

La *cohort* era composta de tres manípuls, compost cada un respectivament de las tres clases de soldats ja anomenats (Mario va esser lo primer que introduí aquesta formació); de modo que la llegió venia á constar de 10 cohortes y cada una de aquestas de tres manípuls (*Vegecio*). La forsa de cada llegió era de uns 3000 soldats de línea, 1200 hastatots, é igual número de princeps ó triaris, y á cada llegió hi anaban agregats 320 caballs, que formaban en *turmas*, es á dir ab grupos de 32 caballs formant un rectángul de 8 de frente per quatre de fondo. Regularment la caballeria se dividia en dos alas, cada una de las que's colocaba en los flanchs del ordre de batalla, ó bé formaba redera dels triaris; passant, si convenia per los intervals que deixaban los manípuls al frente de la línea. La caballería se dividia en lleujera y pesada; y aquella, doble que la de línea, la falicitaban los pobles aliats. Espanya y Numidia varen esser famosos per sa caballería, devant de la cual la romana quedá inferior en las *guerras púnicas*. «Los romans, diu lo Compte de Clonard, dividian la línea de batalla en tres parts: lo centro (*media acies*) y las alas (*cornua*). Cuan formaba lo exércit per manípuls, las tropas romanas solian ocupar lo centro y 'ls aliats las alas. Cuan la formació era per cohortes en dos líneas, deu cohortes romanas se colocaban en lo centro, y altres tantas de aliats en las alas. Entraban també certas vegadas llegions enteras en cada línea, y llavors figuraban en la primera una llegió romana y un altre de aliats, y en la segona una de aliats y un altre de romans. Si las llegions formaban en tres líneas, las dos romanas

en sos *Comentaris* (Lib. I) ab gran furia; intrépits en pendrer puesto, no cuidaban molt de guardar las filas; combatian disseminats y dispersos; en vejentse acosats, no tenian per cobardia, tornar enrera y deixar son puesto, fets com estaban en aquet modo de combatre al lluitar ab los llusitans y altres bárbaros..... Lo fet es que ab la novetat, quedaban los nostres desconcertats per no estar acostumats en aquet modo de combatre, creyent que anaban á ser rodejats per los costats descuberts, al veurels avansar cada un de per sí, cuan ells, per lo contrari, estaban persuadits de que debian guardar las filas y no apartarse de las banderas, ni desamparar sense causa grave 'l lloch, una volta ocupat.» En aquest diferent modo de combatre se retrataba l' oposat caràcter dels dos pobles que estaban en lluita. Be es cert que 'ls espanyols que se habian fet famosos á las ordres de Anibal, y que segons espresió de Tito Livio constituian lo *nervi de son aguerrit exercit* educats en la escola militar de Sila; habian tingut ocasió de formarse en las prácticas militars; pero si en aquesta primitiva escola se daba ja á coneixe sa original genialitat molt hi podia influir també la acertada direcció de son general.

Lo combat entablat entre 'l coll y las murallas continuá encara per llarga estona essent necessari lo reforç. En tal situació la llegió nona manada per Céssar va continuar encarnisadament l' atach fins á la falda del Coll. Ni lo escabrós del terreno ni tampoch 'l número dels contraris, van fer tornar espatllas als soldats de Céssar y després

ocupaban lo centro y las dels aliats las dos alas: solian també col·locarse dos llegions en la 1.ª línia una en la 2.ª y un altre en la 3.ª» «Un exercit que marchaba contra l' enemich, al mando de consuls constaba de 4 legions; 2 de ciutadans romans y dos de aliats.» (*Historia orgánica de las Armas de Infanteria y de Caballería.*)

Los detalls militars que acabém de donar contribueixen á ilustrar la narració de Céssar; y donan clara idea del paper que 'ls *aliats* feyan en los exercits de la república romana.

de cinch horas de terrible combat obligá als enemichs á retirar-se á la plassa, assegurant aixís la retirada.

No va esser, donchs, decissiva aquesta acció, apesar de que Céssar coneixedor desde 'l primer moment de sa situació crítica general en un país afecte á sos enemichs y en lo qual los recursos debian escassejarli se vegé obligat a presentar batalla. Més Afrani al no acceptarla y al limitar-se tan sols á sostenir algunas escaramusas y á retxassar son vigorós atach va cometre una imperdonable falta: en la guerra la fortuna no sonriu inútilment duas vegadas. Més á aixó s' hi va afegir una avinguda del riu Segre que trencant los dos ponts ab que Céssar contava sobre 'l riu, 'l va deixar incomunicat ab sas dos marges. No podia ser més crítica la situació de Céssar, ni més favorable la de Afrani. Contava aquest ab un exércit fidel á sa fortuna y á la República, ab un país adicte encara per complert á sa causa y ab l' apoyo dels altres generals que manavan las forsas militars en la Península. No 's compren, donchs, la inacció ó la cobardia del tinent de Pompeyo. Pero Céssar va realisar llavors una obra que ve mereix nom de romana: va sangrar lo riu en deu dias de manera que quedés vadejable á sas tropas, fent trevallar en aquesta obra 50.000 homes.

La fi d' aquest treball va fer cambiar l' aspecte de las cosas, y Céssar va esser desde aquell moment 'l que va incomunicar á son contrari, impeditli l' abasteixement de son exércit. També part de la comarca 's presentá favorable á n' ell, y Huesca, Tarragona, Jaca y 'ls ausetants y 'ls ilerjons, lo varen reconeixer, juntament ab altres cinch ciutats, dels quals noms no 's fa en los *Comentarios* menció.

Afrani degué tenir coneixement notori de sa inferioritat devant del conquistador de las Galias, puig no 's pot compendrer d' altre modo sa retirada vergonyant á la Espanya ulterior, retirada empresa á mitja nit envers la línea del Ebro: calculava poguer posarse á salvo, avans de que 'ls trevalls empresos per Céssar estiguessin termi-

nats. Llavors César va destacar contra l' enemich sa cavalleria, la que apesar de la distancia que de aquell la separava va poguer caure sobre la retaguardia y adquirir gran superioritat sobre la pompeyana, apesar de la destrossa que en sas filas feren los espanyols que servian en aquell exércit.

Aquestos espanyols constituïan en los exércits romans la forsa coneguda ab lo nom d' aliats, dividida en tropas lleugeras é infanteria pesada: en las primeras hi figuravan 'ls tan famosos foners balears, no ménos célebres per son valor que per sa destresa. Aquets foners duyan á la má un petit escut y un venable carbonisat, la *sisirna*, y empleavan tres classes de mandrons, un que duyan lligat al cap, altre á la cintura y l' altre á la má. Ab aquestos mandrons llensavan no sols pedras, sinó bolas de plom que duyan en un sarró que tenia l' etxura d' aforja; y al pes del projectil, qu' arribava fins á una lliura, no resistian la armadura, ni 'l casco. Pero no eran aquestas solas las armas tiradissas qu' usavan las tropas espanyolas: la llansa dita *Falarica*, la *Solíferra*, la *Trágula*, tiro penetrant que atravessant la *loriga*, deixant á ne 'ls ferits com clavats en terra perteneixian á aquet género: pero ademés de las tiradissas ja anomenadas tenian gran fama la espasa espanyola, proveida de estocada y tall y célebre per son temple, y la *rhamba* ó punyal. Aquesta espasa fou adoptada pels romans, y en aquesta mateixa campanya la empleyarem com veurém més tart al destrossar per complert quatre *cohortis* espanyolas, destacadas per Afrani per protegir sa retirada. Ademés d' aquestas primitivas armas los espanyols emplearen las usadas pels romans, en quals exércits combatian; y eran aquestas lo *dart*, arma llensadissa proveida de un mánech de 32 pulgadas, y que en número de set, á més de la espasa, duyan los vélites; lo *pilo*, ab mánech de tres colsos de llargada y altres tants lo ferro lo qual empleaban los *prínceps y hartatos*, y la llansa y espasa. Los indígenas usavan com armas defensivas la *miira*, casco ab visera, *loriga*

de cuyro y escut de nirvis forrat de pells (1), y més tart, com los romans, casco de coure, ferro ó cuyro, ab l' armadura de ferro, rematat per tres plomas negres, diferenciantse 'ls vélites de la infanteria pesada per portar en lloch d' ell una gorra de pell. La corassa formada d' una fulla de coure en sa part superior y de faixas de cuyro en l' inferior, y l' escut circular y cóncavo de ferro, completava l' equipo del soldat romá, qual imponent aspecte y continent varonil, havia de causar forsosament certa impressió de feresa. Per lo que respecta á la caballeria tenia en lo temps antich, especialment desde las guerras púnicas gran fama la númerida y la espanyola, deguda en part á las excelents rasses africana y espanyola; per lo qual alcansaren gran superioritat en aquella época. Los romans la consideravan com la flor del exércit, puig la constituïan sos ciutadans més distingits, los *equites*; y son armament lo constituïa 'l casco, la corassa, escut, borseguins, llansa doble y sabra corvo. Poca importancia alcansá en un principi la romana dintre la legió, pero més tart li procuraren los aliats los elements de que careixia. La espanyola á las ordres de Afrani, 's distingí en diferents ocasions y molt especialment en l' atach del convoy que desde las Galias se dirijia al campament romá, atach malográt per la mateixa impetuositat ab que s' emprengué.

Veus aquí lleugerament descrita l' organisació y armas dels dos exércits; y basta lo dit per ferse també cárrech del paper qu' en los combats estava reservat á cada classe de tropa. L' infanteria dividida en lleugera y pesada, *velites* per inaugurar l' acció, fent l' ofici de las modernas guerrillas, *hartatos*, *princeps* y *triaris* per continuarla per medi d' un successiu refors de la línea de combat, que

(1) Aquestos escuts segons se deduheix d' un passatge de Tito Llívi, al descriure l' última batalla d' Escipió ab Asdrubal, eran bastant grans; puig diu l' historiador llatí que 'ls espanyols que estavan en lo centro, cansats de la calor y del trevall, se sostenian *arrimats á sos escuts*.

en l' últim moment acabava per romprers, confonentse en espantosa barreja 'ls combatents. Com se pot compendrer en últim cas, la forsa bruta era la nota més alta en las batallas de l' antigüetat. En aquestos moments la caballeria secundava y decidia de l' acció.

Reanudem la relació històrica.

Céssar despres de haber destacat á sa caballería, emprengué per sa part la marxa ab sa infantería; y 's doná á coneixer en aquesta la superioritat que duyan los veteranos que ell manaba sobre 'ls pompeyans, puig si á la caballería ab deu horas que 'ls altres duyan de ventatja la va poguer hostilisár y batre, á la infantería de Afrani que en setse horas solsament habia caminat tres lleguas, 'ls va ser mes fácil atraparla. En aquesta ocasió 'l desconcert de Afrani va arribar á son punt extrem.

Céssar va acampar casi bé á la vista de Afrani y ordená que de nit los instruments militars toquessin marcha, falsa alarma que va obligar á n' el pompeyá á empendre de nou sa marxa camí de Zaragoza, es á dir seguint la mateixa direcció del Ebro. Mes que una retirada, ve ser aquesta una fugida. Quin es lo general que al empendre tals marxas no destaca á part de sa caballería porque contingui al enemich, ó si es necessari perque 's sacrifiqui per la salvació del exercit? Y no sols lo pompeyá no vá fer aixó sinó que ni sisquera va adelantar sa marxa. En cambi la caballería de Céssar que picaba sa retirada, aprofitant una ordre desacertada de Afrani, per la cual quatre *cohorts* espanyolas debian ocupar una altura, va carregar sobre ellas al atravesar un plá y las va destrosar per complert. Se trobá donchs aquell entre la caballeria enemiga y 'l núcleo de las forsas de Céssar, que dant un rodeitj habia arribat avans que Afrani al Ebro.

Be coneixia Céssar ab qui tenia que lluitar, puig lluny de caure sobre Afrani y derrotarlo, ab mes ó menos efusió de sanch, com los oficials li aconsellaban, se va contentar ab ocupar las alturas y camins que conduian al Ebro. Y

en aixó se posa de manifest una de las grans qualitats de Céssar, sa prudencia y son tacto polítich: convenia acabar la guerra, pero sense que la sanch corrés de nou, atrauent bonament á la fortuna, en la cual tenia posada tota sa fé aquell home eminent.

Al acobardit Afrani no li quedá altre recurs que empendre la retirada; mes vacilá entre efectuarla sobre Lleyda ó dirigirse envers Tarragona. En aquestas vacilacions los capdills y campats un devant l' altre los dos exercits, varen los soldats dels dos bandos comensar á entrar en conversas, á cridarse uns als altres y á preguntarse respectivament per amichs y parents, puig en tots dos hi combatian los indígenas; vist lo cual per Afrani reprimí en 'l acte aquestos parlaments, assegurant pel ferro la disciplina; molt al contrari de Céssar que li retorná 'ls soldats que á son camp habian pasat á conversar.

Per fí Afrani aixeca el camp, y, vejentse perdut, decideix retirar-se á Lleyda, lo que efectua sense sacrificar sa *impedimenta*. Céssar lo segueix; destaca primer á sa caballería y luego marcha ell ab las llegions. Las tropas de Afrani de tal sort acosadas varen efectuar una retirada llastimosa. A cada instant la infantería tenia de fer alto en lo cim de las montanyas, per contenir á la caballería contraria, y evitar que las armas tiradissas fessin un segur destrós sobre las columnas, puig la caballería propia marchant ab lo gros de la fors, mes que per protegir als altres sembla estava perque la amparesin en ella. Per fi l' exercit pompeyá acampa prop del Segre; pero en vá ordenan los generals tirar líneas y disposarse per l' atach. Acorralats per Céssar y obligats per la fam, presentan batalla disposats mes que á acometrer, á defensarse. L' exercit de Afrani estava format en dos cossos: el primer de la llegió quinta y tersa, l' altre el de reserva, es á dir de tropas auxiliars. Lo de Céssar estava dividit en tres fraccions ó trossos: la primera línea de cada tros s'composaba de quatre cohorts de la quinta llegió, la segona de tres cohorts de tropas auxiliars, la tercera de tres diferentas

llegions; los foners y arquers al centro; la caballería als costats. Aixis varen estar fins á la posta de sol. Al altre dia César disposa continuar las fortificacions y 'ls pompeyans intentan vadejar lo Segre aprofitant una ocasió en que estabá distreta la caballeria enemiga pero 'ls alemanys y la caballería impideixen lo pas y acorralats, afamats y vensuts tenent que depositar las armas devant de César. Llavors se varen entablar las pláticas, entregant á César en garantía á lo fill de Afrani.

Al devant dels dos exercits varen enrahorar l' un y l' altre capdill.

Afrani esposá en breus paraulas que obligats á guardar fidelitat á son general, l' esforç ja fet y la necessitat present l' obligaban á depositar las armas. César s' estengué mes en sa peroració; y despres de manifestar los agravis per ell rebuts, tirá á la cara á son contrari sa terquetat y orgull, vensuda á la fi; los medis empleats per combatre, la obstinació de sos enemichs y la perturbació introduida per ells en la República. Però sobre aquest cuadro trasat ab elocuent paraula, hi va fer destacar sas rectas intencions, sa conducta prudent, lo desitx de la concordia, l' ánimo en fi de no exercir venjansas, olvidar passats agravis y no ser un obstacle per la República. Aquesta peroració fou elocuent, hábil y de immediats efectes, puig lo lliensament de las tropas contrarias promés en ella y exigit per César, posá coronament felis als vots de dos exercits cansats de lluitar infructuosament. Aclamat per las tropas, y acatat per las ciutats, César se'ns ofereix despres de aquesta nova etapa militar no menys magestuosament que quan vencedor dels pobles del Nort cenyeix son front ab los llaurers que inmortalisaren son nom. La guerra de las Galias va dar á coneixe al soldat, aixis com las lluitas políticas de Roma varen dar á coneixer al orador. La Guerra civil per ell també descrita en sos *Commentaris* va posar de manifest lo triple aspecte de aquell geni, gran militar, gran orador y gran polítich.

Tal va ser lo terme que la campanya de Céssar á Catalunya va tenir:

Sense afegir aquestas operacions un timbre mes de gloria y de fama á n' aquell geni militar, que 'ls contaba ja molt gloriosos en la conquesta de las Galias, no deixan de oferir ensenyansa fecunda aixis per lo politich, com per lo militar. Basta estudiar l' estat en que 'l poble romá s' trobaba per veurer en la actitud adoptada per Céssar al marchar á las Galias y las manyas empleadas per ell y sos amichs en Roma, després de haberse preparat á son favor la opinió, la astucia y la habilitat de aquell politich en qui ja Sila habia reconegut *molts Marios*. La rápida campanya efectuada una volta passat lo Rubicon, després de haberse assegurat lo favor dels gefes galos y 'ls vots dels seus soldats que veyan en ell la personificació de la victoria, posan una vegada mes de manifest son instint polítich-militar. Duenyo de Roma, l' imperi es ja seu; y una breu campanya sostinguda en tres diferents teatros acredita sa diligencia, sa energia y son valor. Pero en cambi ¿quin concepte mes petit no 'ns deixa formar de aquell Pompeyo á n' aquí el calificatiu de *gran* sols podia ja sentar com á ironía? Nosaltres creyem que Pompeyo va esser un soldat de fortuna, un talent mitjá que acostumat á la victoria y viciat per la adulació se va desconcertar devant de la audacia de Céssar; mentres que aquest va *fer forza* á la fortuna; y sa cega confiansa tingué per garantía la diligencia, l' tacto y la energia, cualitats que 'l portaren rapidament al poder. Pompeyo sense adoptar cap plan al veure avansar á son rival, ni posarse d' acort ab sos tinentes, li va preparar facil camí per arribar á una jornada com la de Farsalia. Bé es cert que á Farsalia lluitaban un home de geni y una mitjania; y dos exercits, l' un viril y veterano, ufá de sas conquestas y victorias, l' altre relaxat y amollit: també lluitaban dos tendencias diferents, l' antich esperit republicá y la aspiració autocrática, molt disfressada per la gloria y 'l favor. Y 'l geni militar, lo favor del exercit y la degradació del esperit públich varen decididament triun-

far. César va canviar la fortuna del imperi; perquè ell mateix la representava; ell era la personificació dels destins de Roma. És cert que aquest paper sols es reservat als grans homes; però també es molt cert que 'l' desempeñan quan los pobles están preparats á la dominació personal, bé sia per las perturbacions polítich-socials, bé sia per sa corrupció y son relaxament.

Per lo que respecta á las operacions que com á consecuencia de la ocupació de Italia, César portá á cap en Catalunya, ja que Espanya era l' important baluart de que li calia apoderarse, per assegurar sa dominació, César se va dar á coneixer no tan sols superior com á militar, sinó com á polítich. Afrani era poca cosa per dar nou relleu á César. La conducta de aquell á Catalunya se sembla molt á la de Pompeyo á Italia. Afrani pel nostre modo de veure va reconeixer sa propia nulitat, devant d' un home mestre en la guerra é inteligent en todas sas arts. Aixís ho va demostrar en lo curs de aquestas operacions, operacions que no altra cosa van esser per sa part que una serie de desastres terminats per una capitulació vergonyosa. Y es que Afrani *poseia l' ofici*; però César *dominaba l' art*. Basta examinar encara que sia lleujerament lo mapa de Catalunya per compéndreho. Afrani podia operar entre dos importantas líneas militars, la del Segre que ab lo riu Ebro forma la divisoria de Catalunya ab lo resto del país, després de haber impedit sa marxa desde el Pirineo fins Lleyda, en un país fragós y en que la població estava á son favor: podia posteriorment haberse retirat á la *Ulterior* y obrant en combinació ab sos companys, tenir en *jaque* á César, tal volta després de haber derrotat á Fabi. De tots modos, també per aquesta part se va eclipsar rápidamente la fortuna de Pompeyo. Basta sols ferse carrech de la campanya de Catalunya y de la que després hagué de fer César en la Bética contra los fills de Pompeyo, y en lo cual aquell va trobarse en gravíssim perill á la jornada de *Munda*, per compendre que, á obrar de altre modo, Pompeyo y sos generals, no haguera estat tan decisiva la

sort del imperi. Pero 'l Destí ho havia fixat axí. En aquesta serie de fets s'hi destaquen varios principis. La facilitat ab que l'èxit cambia la fortuna, quan lo favor dels pobles no té per objecte un superior ideal; la promptitut ab que 's pot perdre 'l poder y 'l favor; y la rapidés ab que 's mudan las dominacions quan aquells miran á la sort com únich arbitre de sos destins. Lo que 's pot reasumir en una consecuencia política: *Que 'l aspectre sangonent de la victoria amaga moltas vegadas als ulls dels pobles la figura de la llibertat*, y en una altra consecuencia militar: *Que si la imprevisió pot portar á la ruína, la indecisió en lo perill hi porta ab seguret at.*

FRANCESCH BARADO Y FONT,
Oficial del Arma de infanteria.

RECORT HISTÓRICH

I

RA un cap al tart d' istiu del any vint y tants d' aquesta centuria.

La pintoresca vila de Sant Feliu de Codinas composta en sa major part de casas esbarriadas per aquí y allá, emblanquinadas quasi totas, pareixia mirada de lluny un vol de coloms parant de cop sos variats mohiments y graciosos jochs pera contemplar embadalits lo darrer badall d' aquell dia.

Pero de mes aprop ¡quin aspecte mes diferent presenta, adhuch avuy mateix, segons pe 'l cantó que se la mira!

¡Llum y sombra! Veus' aquí ben representats sos dos barris principals: la Vendería y la Sagrera.

La primera, de cara á Llevant, sembla obehir á las ordres d' un atrevit gegant, lo rellotge-campanar, que ab veu clara y vigorosa saluda á tota idea naixent plé d' entusiasme, com si acariciés l' espeñansa d' un bonich pervindre; la segona, al revés, té tot l' aspecte d' un vell xaruch que abatut baix lo pés dels anys deixa sentir á cada instant sa feble veu, com la amarganta queixa del que li reca l' anarsen del mon, envejós del present que

no conta ab ell per res, y somiant ab lo passat ab qui ja afortunadament no pot contarhi.

Mireusel: encongít y sempre mirant cap á Ponent, dona l' últim adeu al sol que mor, semblant á l'endolada viuda que sols viu del recort del espós que li ha prés la tomba. Condemnat á sols viure del passat, sembla desconèixer que 'l mon vá donant toms, y qu' á no ser que cambies- sen las lleys que 'l regeixen jamay lo sol que á Ponent se mor, á Ponent mateix torna á neixer.

Un quadro poch espayós es lo seu centre que anomenan pomposament *plassa* la gent del barri: dos costats los omplan l' iglesia y 'l cementiri; los altres dos unas quantas casas rónegas que 'l temps ja ha prés pe 'l seu compte.

Lo negre reixat de fusta del cementiri sembla que 'l deixin ajustat expressament pera facilitar lo pás d' algun qu' altre mort mal avingut ab aquell etern repós y freda quietut. Per demunt de la tanca, no gayre alta per cert, un espigat xipré refiat de la nit qu' entra, escarnint l' ossera d' algun gegant arrebossada ab la capa de vellut negre que serveix de cobrellit als morts, treu lo cap amensador y feréstech esporuguint als que passen distrets per aquell indret sense senyarse ni resar pe 'ls difunts; y en lo recó que fá lo cementiri ab la iglesia s' hi veu arambat lo llit dels morts semblant convidar als ofesos féntloshi d' escaleta pera que mes aviat pugan venjarse dels impíos fentne exemplar escarment.

II

La pau y sossego habituals d' aquell lloch se veyan torbats aquella vesprada per alguns anants y vinents que parlant bo y baix se encaminavan á la font de ca 'l Ullar.

D' un' hora lluny s' veyia que no hi anavan per aygua. Tot aquell dia s' habia murmurat que si 's faria, que si 's diria... Vejam! Per lo que s' enrahonan ab tan misteri

sabrém abiat á que treuhen tantas anadas y vingudas y tan xiuxiuheig á cau d' orella.

—Fá un grapat de dias que li vaig al darrera inútilment—diu un á dos companys seus que venen ab éll—per tot arreu la só buscada, si, mes no la só trobada en lloch.

—Es que 's fon quan se veu perduda—li deya un d' ells—no hi ha pas perill de que l' agafem.

—Estich que ahir vá venir á cercar aygua.

—Diu que si, pus com mes vá més lleugera 's torna, lo cor me diu que s' esmunyirá també avuy—feu lo tercer.—

—No ho sé; nosaltres be ho provarém, y si cau á nostras mans poch li valdrán tots los diables per mes amichs que sian d' ella—replicá lo primer qu' habia parlat.—

—Ho veurem—ab tó d' incredulitat feren los altres dos acabant de passar.—

En aquell moment varen tocar l' oració que vá semblar lo toch de silenci pe'ls encontorns. Ja no passava un' ánima per la plassa quan la darrera batallada, lleu com l' últim gemech d' un agonitzant, vá perdres per l' espay deixant darrera seu una remor confosa com la dels plors retinguts dels que 's quedan.

III

Mentrestant la Susagna, qu' aixís s' anomenava la que 'l poble tenia per bruixa, tornava de Solanas ab un feix de garbons al cap, aturantse devant d' una de las primeras casas de la Sagrera, de pobre apariencia, composta no mes que de baixos y primer pis, ab duas solas overturas en lo frontis, portal y finestra ab portas cendrosas per l' intemperie del temps, y esberladas pel sol. Las parets eran sense arrebossar, y sols un ribet blanch al voltant de las overturas semblava representar l' engruna d'

alegria que de dins podia eixir á fora. Alsada á quatre vents, semblavan fugir de prop seu las altres casas de portal volta de ser ullpresas.

Al arribant, una nena de cinch anys ó per aquí, va eixir á rébre-la boy plorant.

—¿Que tens, Angeleta?— vá preguntar-li la Susagna mentres deixava 'l feix detrás de la porta.

—¡Ay mare! Han vingut uns homes suara á veure si hi erau, y semblava qu' estessin molt enfadats. Després... —y 'l plor no la deixava dir.—

—¿Y t' han fet por aquests homes?—Vaja, no ploris. Després ¿que mes han dit?

—Ells, no pas res més; se n' han entornat. Pero quant han sigut fora m' he assegut aquí al portal boy esperant-vos, y he sentit qu' una dona deya á un' altre passant pe 'l devant meu: «A n' aquesta y tot hauriam de cremar, posadas que hi som, porque ab lo temps també será bruixa com sa mare.»

—¡Ay pobreta! Deu te 'n deslliuri d' una mala anomenada. Si jo ho sapigués...—y en un arranch expressiu vá estrényer-la en sos brassos, esclatant després en plors y cubrint-la de besos.

—Filla meva—vá dir-li un xich calmada.—Jo no vull... jo no moriré mentres no 't vegi gran y salvada del tot del terrible llegat del nom que 'm donan... pero si la meva trista sort es morir abans, si 'm matan com me tenen promés...

—Mare, jo no vull que us matin!

—Si ho fan, no 't recordis may més de ta mare. Vesten ben lluny; que per tot arreu trobarás algú que 's compadirá d' una pobra nena sense pare ni mare. Pero quan sias gran... si pots ferho...

La nena qu' estava plorant desconsolada la vá interrompre murmurant:

—Los mataré; y si no puch, com ja seré bruixa, 'ls faré patir.

—¡Pobreta! exclamá sa mare mitg rient d' aquella sur-

tida.—¿No sabs que no es cert que hi hagin bruixas? ¿No sabs que no mes es lo nom que dona la gent dolenta á las que com jo no han vingut al mon si no es per patir? Anem, Angeleta, no ploris mes, y á sopar: demá ja seré un altre dia.

—No tenim gota d' aygua á casa.

—Mírat, donchs; tu encen lo foch, mentres jo m' arribo á la font.

—No hi aneu, tan vespre; ja no 'n beurem d' aygua. Si trovesseu aquells homes...

—Vaja, vaja; no tingas temor de res. Ja ben segur ningú se 'n recorda de la pobra Susagna. De cop torno á ser aquí, anem.

Y agafant lo canti surtí de casa seva ajustant la porta y resant de baix en baix l' oració que en aquell moment senyalavan.

IV

Pera fer mes dret vá passar per la plassa.

Al ser al devant del cementiri vá cambiar lo canti de ma pera poder fer ab la dreta *en nom del Pare*.

La Susagna era una dona de mena baixa, anava pobrement vestida, esparracada, esllanguida, sense mocador al cap mostrant quatre brins de cabell com lo cánem sostinguts en castanyeta per un tronquet de bruch en comptes de boixet. De faccions fortament pronunciadas, un bon xich barbuda, de pell morena, arrugada, aixuta, semblava al primer cop d' ull una vella al darrer cremelló; pero en sa mirada, y sobre tot en sos actes s' hi notava una energia á prova de sufriments y pesars: ells al passar no habian conseguit res mes que deixar en son rostre algunas arrugas y lo cos arraulit baix lo seu pes als cinquant' anys escassos, més son esprit se mantenia enter, tot jove encara.

Bo y passant, un plech que 'ls llabis li feyan y que do-

naba á tota sa fesomia una sombra d' amarga ironia, vá pronunciárseli mes de lo que pel seu seguit ho era al sentir que una vehina deya á una criatura tot fentla ficar á dins de casa seva.

—¡Senyat, y digas Jesús, Maria, Joseph, que passa la bruixa!

—Deu la confonga—feu un altre bordegás que prenia la fresca en mànegas de camisa á vora 'l portal.

La velleta acabá de passar y quant ningú podia véurela ni sentirla per haberse ja acabat las casas, duas llágrimas li lliscaren rostre avall, llensá un sospir y apresurá 'l pas.

V

Mes, aixis que 's disposava á pendre la baixada que conduheix á la font feu un xisclé esgarrifós y caygué rodona.

—Ja la tenim, ja la tenim,—exclamaren á cada banda del camí mentres estiravan desapiadadament una soga ab un nús escorredor que estrenyia 'l coll de la desventurada Susagna, qu' ab prou feynas podia cridar

—¡Pietat! ¡M' ofego!...

—Ara las pagarás plegadas, mala bruixa;—bruelá un dels de la colla fent rebótre 'l cap de la pobre vella contra cada pedra que trobava al seu pas,—ja t' ho vaig dir que me las pagarias totas las tevas malifetas... ¿Me coneixes? Soch lo pare del albat qu' han senyalat abuy. Oh! jo no hagués escoltat á ningú encara fora viu...

—¡Mateula, mateula!—se sentia cridar per tots cantons, mentres la pobre Susagna estaburnida, devallava la pedregosa pendent arrossegada per aquella colla de butxins que 's gosavan en allargarli l' agonia, y responian als seus ja apagats gemechs d' angoixa ab descompostas riallas y xisclets.

En sent á baix, tot' ella sagnant, encara tingué prou

forsas pera redressarse en un moment de repos que li deixaren, y una forsa instintiva li feu portar las mans al coll pera affluixarse la soga que la escanyava.

Al notar consemblant acció cridaren á la una moltas veus:

—¡Qué s' escapa! ¡Que s' escapa! ¡Mateula!

—¡Espereus un moment!—se sentí dominant una veu, y una má robusta s' apoderá de la soga y d' una estreva-da feu tombá á la vella per terra.

—¡Mateume d' una vegada!—ab veu débil proferí la bruixa.

—Susagna,—digué l' que aguantava la soga.—Susagna ¿me curarás á la Mercé?

—Sino n' tinch cap culpa de que estiga malalta.

—Si que n' hi tens: eila be ho diu.

—Que sab l' angelet de Deu! A la seva edat se diu no mes que 'l que s' sent á dir: no la cregueu.

—¡Qué no la fás patir, mala bruixa?

—¡Deu meu! Us' ho juro: soch ignocent...

—No n' sortirás pas, Met, de bonas en bonas—murmurá en tó de burla un del seu costat. Lo pare de la Mercé, cegat per l' ira y com imbuhit per aquellas paraulas del seu company esclamá.

—¡Minyons, enceneu la foguera!

VI

A l' ordre donada pe 'l capitost improvisat d' aquella trepa respongué un alarít general acompanyat de diversos mohiments y al instant una viva resplandor iluminá l' escena que fins allavors la nit ja entrada habia amagat ab son misteriós vel.

La foguera anava prenent peu caragolantse sas flamas com á serpents que cercan en l' ayre un cos pera enroscarse, y produhint una remor confosa com l' udol d' algun monstre acompanyat d' espetechs y guspiras de la

llenya verda. Aquellas caras que no espressavan sino l' odi y la venjansa, enrogidas per la viva resplandor de la foguera, que 's destriava sobre un foch ingrat vert obscur, feren caure las alas del cor de la desgraciada Susagna que ben segur en aquell moment debia recordar las paraulas que poca estona avans li deya sa ignocenta filla.

Y allavors fou quant la desventurada dirigint una mirada imploradora de pietat á tot lo seu voltant esclatá en plors, s' agenollá devant del seu butxí y esclamá al fi ab veu conmovedora:

—¡Perdó! ¡Pietat! ¡Soch ignocenta!

—Deixarás estar á la Mercé, després d' haverla curada, sense ferla patir maymés?—interrogá implacable y sense fer cás de lo qu' ella deya.

Us' juro,—contestá la Susagna—que no he fet patir á ningú; us' juro que no soch bruixa.

Una forta estrebada vá interrompre sa súplica, y al mateix temps una sobtada escalfor donantli de plé en lo rostre li feu esclamar horroritjada tot fent esforços pera enretirarse.

—¡Perdó! Per' mor de Deu no m' cremeu! ¡Qué fora de la filla del meu cor? Si, us' curaré á la vostra, pero no m' mateu!...

—Que mori! que mori!—cridavan tots mentres tant, ménos lo pare de la Mercé, que sense fer gens de cas de la cridoria replicá dirigintse á la bruixa.

—M' ho juras en nom de Deu que la curarás?

—Si, us' ho juro en nom de Deu, y de ma filla y de lo que més he estimat al mon...

—Donchs, vina! No tingas por de rés,—afegí notant que s' extremia al sentir las enrogalladas veus d' aquells monstres que de totas passadas volian aprofitar la foguera feta.

—Que mori cremada la bruixa—repetian tots.—

—Tots enrera—cridá ell ab veu de tró.—Lo qui la toqui d' un sol cabell ne dará compte la foguera. ¡Enrera us' dich!

—Qué hi vagi ell y tot, lo Judas, qué s' ha venut á la bruixa! ¡Qué morin tots dos!

Y alguns més atrevits se dirigian per executarho al grup que formavan lo pare de la Mercé, dret, alt, nervut ab los punys closos y desafiant ab la vista á tota aquella gentussa ab la pobre Susagna mitg desmayada, de genolls á sos peus, ab las mans plegadas, esperantho tot d' aquell home que suara suposava sense entranyas, pero que per sa ditxa havia sabut qu' era pare.

Un suau oreig avivava á cada punt la flamarada de la foguera que llensava unas bellas glopadas de fum que s' quedava á claps á claps entre l' brancatge dels pins y alzinas del vol com si li dolgués anarsen dret á munt sense presenciar aquella terrible escena.

VII

No l' haurian passada pas gayré bé ni l' un ni l' altre á no haver espargit aquella volada de corbs una parella de mossos de l' Esquadra qu' arrivaren á temps pera impedirho, y que lograren imposar terror á tots aquells cors de bronzo y comunicárloshi lleugeresa á las camas no més qu' etgegant un tret en l' ayre.

L' agutzil y uns quants regidors que seguian de prop als mossos se reuniren allavors ab ells, s' apoderaren de la Susagna prenentla per morta, y del seu defensor que no feu resistencia de cap lley, entornánsen tots plegats cap á la vila.

No obstant, pel camí no deixaren pas de llambregar á una y altra bandada de carrer, tementse una mala passada d' aquella gent fanática y supersticiosa. Sort de la sort de no tenir de móures d' aquell mateix barri, y ser poch los carrers per ahont debian passar, perque las intencions dels vilatjans no eran pas gayre bonas, y pot ser haurian probat de pendre á la bruixa de mans dels mossos y tot.

En l' Hospital, per aquell temps hi havia la presó de vila: allà, donchs, s' encaminaren tant pera curar á la Susagna y guardarla de las urpas d' aquellas feras, com per mes seguritat del seu defensor á qui suporaren cómplice d' aquells amotinats ó pitjor encara. No 's va pensar ni un moment, la veritat sia dita, de castigar la bruixeria de la Susagna, com alguns després varen fer corre.

Al endemá los mateixos mossos condühian á la Susagna á la Casa de Caritat de Barcelona, ahont morí al poch temps sense saber rés de l' Angeleta, que no trobaren en part del mon no obstant y haberla demanada sa desconsolada mare, que diu que moments abans de morir repetia anguniosa.

—Deu meu, feu que no reculli jamay lo llegat que li deixo.

Y després ningú 'n va saber rés tampoch, pero dihem-ho tot: morta sa mare ¿qui havia de pensar ab ella?

Tan es aixis que passats alguns mesos d' aquella mort lo poble ja no 's recordava ni de que mare y filla haguesen existit. Solzament que com no 's podia estar sense una bruixa ó altre, varen escullir entre las vellas la que 'n feya mes fatxa, y aquella va ocupar la vacant...

SEBASTIÁ FARNÉS.

À CATALUNYA.

«Cor unum et anima una.»

COBLES ENDRESSADES Á MON VOLGUT AMICH LO TRIAT POETA
EN FRANCESCH MATHEU.

VIVA Deu, qu' es cosa trista
que 'ns haguem tots de partir
qu' essent tots d' una nissaga
visquem tots com enemichs!
¡Forasters que així 'ns malmenan
Deu los vulla..... no ho vull dir!

No es tasca prou honrada
ni tampoch d' homens de seny
fer que 'ls fills de nostra terra
s' abrahonen ells ab ells,
com si fossen gats y gossos
sense cor y sens cervell.

Avuy que 'l pa 'ns escasseja,
may s' havia llensat tant!
com llopades famolenques
tots se fan passar la fam,
per matarla menjarien
sanch y fetje de germans.

«Cadescú pense com vulla»
tots los jorns sentim á dir,
mes ab negra hipogresía

si un hom descantella un xich
ab fiblades verinoses
lo bescantan cent partits.

¿Per quín fí semblant fal-lera?
Qué se 'n treu de tot aixó?
Que la sanch se 'ns torne aygua,
que s' esborre l' avior
y entremitx de tantes bregues
tots perdem la germanó.

¡Pobra Pátria sens patricis!
¡Pobra mare sense fills!
Bandolers la saqueteyan
l' endogalan folls butxins
y ab banderes enllordades
son trist dol van escarnint.

¡Que 'n faria de bon veure
arbolar un sol penó
lo sagrat penó de Pátria
sobre un munt de nostres cors!
¿Per qué, donchs, no hem de aplegarnos?
¡Cors á l' obra! ¿Per qué nó?

No volguem aná á les fosques,
sapigám cap hont aném;
caminar á les palpentés
pot donarnos molt mal temps:
qui no 's vol rompre la testa
obre lluny y estigue atent.

L' unió sols fa la forsa,
prou que ho sab be cadescú;
si voleu matar un poble
dividirlo, y es segur;
mes si tots volem salvarlo
fem d' amor ben fort lo nus.

Tinguém Deu y tinguéu Pátria,
tinguéu llengua y tinguéu seny,
tinguéu honra y tinguéu feyna,
tinguéu furs y tinguéu lley:
lo demás tot son falornies;
¡via fora 'ls bandolers!

Via fora 'l que 'ns trosseja!
Vaje al diable! lluny, ben lluny!
De partits fugímné sempre
hont sols l' odi s' hi rebull,
y cantem d' una coblada
com si tots fossem sols un

¡Visca sempre Catalunya!
Visca sempre unida y gran
y com fills de bona mare
visquém tots com bons germans
y beguém per la concordia,
y beguém pels catalans!

TERENCI THÓS Y CODINA.

14 de Janer de 1881.

LO FADRÍ ARGENTER

(A mon estimat amich lo jove artista D. Joseph A. Trias).

No es d' avuy.

DEL barri de la Rivera
só 'l fadrí que es més gat vell;
á casa 'l mestre Parera,
l' argenter de més estima,
faig anar la serra y llima,
estenallas y cisell.

Lo bon mestre no trevalla
perque ja 's torna vellet,
jo l' hi faig bona llimalla
y acavo las obras finas,
jo despatxo á las fadrinas
y també 'ls hi faig l' ullet.

Seguint á la usansa antiga
trevallo al portal cofoy;
á dins de la rebotiga,
en una alta capelleta
tenim la imatge perfeta
del argenter Sant Aloy.

Quan lo sol daura la terra
ja emblanqueixo en la fornal
ó be trepant ab la serra
faig sivellas florejadas
ó acavo creus esmaltadas
per un bisbe ó general.

Lo bon mestre, com m' estima
y 's lleva de bon matí;
á la estellera s' arrima
y somriu de bona gana
quan veu un' obra galana
que ha sigut feta per mí.

Ell s' assenta á la cadira
de baqueta, satisfet;
y com jo trevallo 's mira
y ab la perruca posada
me conta alguna passada
de quant era jovenet.

Me parla de travalls destres
qu' havia fet per la Seu,
de custodias y obras mestres,
de cálzers y reliquiariis,
de mangalas per notaris
ab las gregas de relleu.

Me diu que l' argentería
va ser l' art més bell y ayrós,
y que en son temps hi havia
fadrins de tanta destresa,
que fins en terra francesa
admiravan sos primors.

Fins los reys no 's desdenyavan
d' ostentá 'ls trevalls d' assí;
las marquesas rumbejavan,
molt satisfetas y hermosas,
collarets de diamants rosas,
de esmeraldas y saphí'.

Imitant naturalesa
l' art era més exquisit,
y lluhía la pagesa
la estirada arracadeta,
figurant una branqueta
quan encare no ha florit.

Y 'l mestre ab goig enrahona
quan me conta ab desitj gran,
que 'l virrey de Barcelona
l' hi comaná una vegada
una espasa cisellada
per regalá' al duch de Ruan.

Hi havia una serp estranya
d' or, que servía de pom;
més avall, l' escut de Espanya
voltat d' eura y d' olivera,
entre fullas de palmera
que enlassavan lo seu nom.

Y 'm diu que 'ls rectors y 'ls frares
l' hi compravan lo millor;
y que las beneytas mares
quan enjoyavan las fillas,
si eran ricas y pubillas,
l' hi deixavan un sach d' or.

Paraments de nuviatjes
n' arreglava cent cada any,
y á la gent de tots llinatjes
de bon grat acontentava,
é incansable trevallava
ab bona afició y afany.

Jo sentintlo, m' hi daleixo
y la feyna faig milló';
y pico y llimo y puleixo
y fonch or y plata bona
y faig cadena bufona,
aglans, bagas y engastó.

May conech á la tristesa,
no 'm fan por calor ni fret;
al estiu, fornal encesa;
y al hivern de bona gana
canto una cansó galana
per está alegre y distret.

Per Nadal, cants d'alegría,
cançons d'amor per l'Abril;
y pel Maig, la melodia
dels pinsans y cadeneras
tenim per veus falagueras
de passada més gentil.

Quan venen noyas granadas,
¡ay lo cor, quin bategá!
si 'ls cordo las arrecadas
y ellas miran traydoretas,
lluhen mellor las pedretas
perque 'm tremola la má.

Si venen tranquils pagesos
de cullitas los parlém,
y als cavallers y burgesos
retrayem los mellors dias
y ab los caps de confrarías
de professons conversem.

Quan foném llis y escomilla
y 'n trayem un pá ben gros
de lliga bona y senzilla;
lo mestre fa una taulada
y convida á la vesprada
tots los seus trevalladors.

Y bebem contents sens treva
y 'l mestre riu á desdí,
y sento en l'ánima meva
una secreta alegría
que 'm fá benehir lo día
que 'm vaig posar per fadrí.

L' endemá torno á la feyna
més alegre y falaguer;
per la móla passo l' eyna
y faig joyas primorosas,
y canto cansons ayrosas
com á bon fadrí' argenter!

ARTUR MASRIERA Y COLOMER.

LA BOIRA.

Humida, freda y baixa
la boira arreu s' estén:
dels núvols, bòrda filla,
s' arrastra sens' voler
per sobre de la terra
al rebutjarla 'ls cels:
per' enlayrars' li mancan
las alas que l' áu tè;
per' enllotar, li sobra
la baba de mil serps,
y pera dels mals dóldrers',
de llágrimas careix.
Sa humitejant besada,
fa tremolar de fret;
sa densitat informe,
esglaya 'l pensament
y sa espessor feixuga
la llum del sol detè
y en una nit eterna
sens' lluna y sens' estels,
condempna al món á viurer
fins que la escampa 'l vent!

. . . . .
Tal es l' *error*: sa boira
nos priva véure' l' cel: ...
lo vent qu' ha d' esbargirla,
¿per qué no 'l móus, oh Dèu?

JOSEPH M. VALLS Y VICENS.

Barcelona, y Desembre de 1880.

REVISTA LITERARIA.

FEBRER

QUEST mes sembla que hagi sigut dedicat al teatro. La calma que á Romea s' hi observa es compensada pels demás teatros ab una activitat digna d' aplauso. S' han anunciat: *Una nit de Carnaval*, pessa en un acte de don Enrich Franco; *Lo punyal del fratricida*, drama de Boix y Serrano; *Tot lo que brilla no es or*, comedia bilingüe de D. J. Adriá Carbonell; *Parents de la dona*, comedia de D. Joseph Barreda; *Lo Rey de la broma*, sarsuela de D. Joseph Lasarte; *Dotzena de frare*, sarsuela de D. M. Palá y D. M. Busquets; *Las noyas del Poble Sech* y *Lo somni d' or*, comedias de D. Salvador Cort; *Lo vigilant de l' Esplanada*, de D. Leandro Soto; *Un bateig á cops de puny*, de D. Jaume Molgosa, y *L' as d' oros*, sainete de D. Joseph Lassarte.—Además han sigut aprobadas per la censura *Lo mas perdut* y *Un misto*; presentat al teatro Catalá lo sainete *La Sonámbula* y D. Manel Ribot y Serra está escribint un drama lírich ab lo títol *Vida per honra*.

La Societat «Lo Rat-Penat» de Valencia ha publicat ja lo cartell pera 'ls Jochs Florals d' enguany; la Societat Literaria y de Bellas Arts de Lleyda ha publicat lo cartell del certámen que deu celebrarse lo 12 de Maig vinent, y s' ha publicat també la convocatoria al certámen overt per la Real Academia de la Historia de Madrid pera contribuir á las festas del centenari de Calderon. Altres certámens hi ha overts, pero no 'n donem compte ó bé perque ja 'n donárem en la Revista anterior, ó bé perque no serveixen molts d' ells á nostre objecte per haber estat escluida d' ells la llengua catalana.

Las societats catalanistas han continuat donant conferencies sobre punts interessantíssims y variats: á la Associació Catalanista d' Excursions Científicas, D. Heribert Mariezcurrena desenrotllá lo tema *Fotografía aplicada á las Excursions*; D. Lluís M.ª Soler, *La marina catalana á la edat mitjana*; D. Valentí Almirall, *Quin es lo caràcter catalá*, etc.; y á la Associació d' Excursions Catalana don J. Martí Turró en diferents conferencies ha continuat desenrotllant lo tema vastíssim *Curs d' Astronomia popular*.

Nostra Revista no pot menos que plányers de la escassetat d' obras publicadas, puig sols pot donar compte del primer volúm de la Biblioteca llemosina, *La Gatomaquia valenciana*, poemeta burlesch, per Mossen Bartomeu Tormo; lo calendari llemosí, *Lo Rat-Penat*, y d' un tomo de versos titolat *Divagacions*.

En l' espay d' aquest mes ha sortit un nou periódich catalá, *La Tramontana*, y se 'n han anunciat dos mes; *Lo dir de la gent y 'L Senyor Canons*.

Finalment s' anuncia la organizació d' un coro pera donar á conèixer á Manila los cants del immortal Clavé; lo concert anunciat per la Associació Musical Catalanista tingué l' éxit que era d' esperar, y l' exemple donat per aquesta societat ha sigut seguit per altrás societats y casas particulars, de manera que no ha passat se pot dir ni un dia sens haverhi á un lloch ó altre alguna vetllada ó concert.

SUMARI

FRANCESCH BARADO Y FONT. . .	Céssar á Catalunya.	41
SEBASTIÁ FARNÉS.	Recort histórich	60
TERENCI THÓS Y CODINA. . .	Á Catalunya.	70
ARTUR MASRIERA Y COLÓMER..	Lo fadrí argenter.	73
JOSEPH M. VALLS Y VICENS. .	La boira.	78
	Revista literaria.	79